

KARÁTSÓN GÁBOR

Évfordulón

Budapesten született 1935-ben. Az ELTE jogi karának hallgatója, amikor az 1956-os forradalomban való részvételéért másfél évi börtönre ítélik, és az ország összes egyeteméről és főiskolájáról kizárják. Szabadulása után dunai munkás, dekorációs dolgozó, színpadi statisza. 1963-1990 között a Corvina Kiadóban kézirat-előkészítő, utóbb szerkesztő. 1991 óta a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetemen tart előadásokat taoizmusról, Paracelsusról, Boehméről, Goethéről, Blake-ről. 1968 óta kiállító festő. Legutóbbi írását 1996. 6. számunkban közöltük.

Én bámulnék, ha 1956-ot most meg tudnánk ünnepelni.

A forradalmakból általában nem helyes dolog hagyományt csinálni (a pusztá gondolat is önellentmondásos, fonák, a *forradalmi hagyományé*, valami egészen mást szokott igazolni, és mennyi baj lett belőle, ahol *megvalósult*), egyikből sem, a legkevésbé pedig a magyarból; a magyar forradalom a lehető legnagyobb mértékben történelmen kívüli esemény volt, hogy úgy mondjam, kilépett a történelemből, és semmiféle logikai-társadalmi láncba nem lehet belekötni. — Másfelől meg a maga forradalmát a magyar nép úgy elfeledte, mintha nem is ő csinálta volna; most, hirtelenjében, csak mert a *dátum* úgy kívánná, aligha fog visszaemlékezni valamelyik pillanatára.

Vannak valóságünnepek és vannak emlékünnepek. A valóságünnepekben a kenyér és a bor valóban átváltozik; az emlékünnepek, a kálvinisták úrvacsorája csupán egy régi, közös vacsorára való emlékezés. Abban az emlékezésben a valóság, ha csak mint fájdalmas valósághiány is, még mindig benne van; de mi már emlékezni sem tudunk.

E keserű kijelentésnek, mire írásom megjelenik, majd ellentmondani látszanak a szép számmal elhangzó és megjelenő emlékezések; és igazságukat kétségbe vonni, pláne így jóelőre, természetesen eszembe' sincs.

Csak éppen: emlékképeink mögül kísértalt a valóság.

Elment oda, ahonnan jött, az ős kezdetekbe.

A halott emlék fényképszerű, szeretné mondani erre a pontra érve az ember, és szívesen szembeállítaná ezt a halott fényképszerűséget a *Biblia* üvöltéseivel: a zsoltáríró szavával, aki azt mondja Istennek, „*Megemlékezik Rólad az én szívem*”, Isten szavával, aki azt mondja a népnek, „*Hogy is felejthettelek volna el?*”; fényképezni nem szoktam én, féltékenyen vigyázok, a rögzített kép el ne fedje az akármennyire sápadót de élő, be kell látnom azonban, az ötvenhatos fényképfelvételek komorságában mégiscsak az *amúgy* tényleg lefényképezhetetlen valóság van jelen, miközben tölünk, még mindig élőktől valami egyszerűen elvette a forradalmat.

Azt sem akarom persze állítani, hogy köztünk, még mindig élők közt ne volnának olyanok, akikben teljes olyanságában él ma is ama régmúlt napok döbbenete. De nem hiába említettem csak az imént az ószövetségi népet. Ünnepet ülni csak a nép tud. És ha manapság, bizonyára joggal, a nép nép voltát is szokás kétség-

be vonni, ha nép helyett, csúfondárosan, utazóközönségről, adófizetőkről, állampolgárokról, lakosságról beszélnek inkább, akkor ehhez a magunk részéről hozzátehetjük, elmélkedésünk tárgya miatt hozzá is kell tennünk, hogy nép voltát maga a nép, a nemrég még fölkelte nép tagadta meg, mondjuk 1957. május 1-jén, s ha megtagadta, hát tudnia kellett, mit csinál; a Kádár János dísztribünje előtt elvonulók a nép nép voltát e kivonulás mágiája által akkor is fölszámolták, ha tettükkel akkor sokan nem értettek is még egyet.

Ha azok a kivonulók megtagadtak valamit, hát volt mit megtagadni. Ha ez a nép, ez a mostani magyar nép, a magyarországi magyar nép (nem az erdélyi tehát és nem is a felvidéki — romániai, szlovákiai, ahogy tetszik), úgymond, elfordult önmagától (kell lennie egy olyan pillanatnak, egyszerűen a mondatszerkezet megkívánja, amelyben a *nép* tagadja meg *önmagát* — amikor *még nép*, és *már elfordul önmagától*), akkor joggal tesszük fel a kérdést, micsoda ez az „önmaga”, hiszen nyilvánvaló, hogy *valami* azután az „önmegtagadás” után is tovább létezett (a buddhista filozófia egyik névezetes problémája ez: ha nincs *én*, márpedig a buddhizmus szerint nincsen, a halál után micsoda bukkan föl mégis újra a létforgatagban), sőt jobban élt, mint odáig (ha az az „én”, aki ezt az elfordulást a maga részéről nem hajtotta végre, odakialtotta is neki — persze, csak úgy magában, titokban —, mint házastársi viszályban a bántalmazott nő: „Károly, én nem ismerem reád!”), jobban, föltehetőleg, mint élt volna akkor, ha azt az „önmegtagadást” nem hajtja végre; bár az utóbbi ténykörülmeny, éppen a soha meg nem fogalmazott alku jellegénél fogva, nem rajzolható körül pontosan.

Volt mit megtagadni! Szíve mélyén azt az elfordulást mindenki így élte meg; és ennek szégyenére vezethető vissza az „ország” (sehogy sem tudjuk megnevezni, miről beszélünk: minden fogalmunk misztikus) azóta is egyre tartó, egyre súlyosabb, mélységes mély elkedvetlenedése, amely végül is általános undokságba torokolt; egyik lakos a másikat többnyire undoknak tartja, a honi vélekedés szerint az emberek itt undokak.

Míg azokban a napokban mindenki mindenkibe folyton bele-szeretett.

Dehát kicsoda tudná, akár utólag is, megmondani, mit „kellett volna” akkor, ötvenhétben, ötvennyolcban, ötvenkilencben csinálni? Kiki mintegy „magától” viselkedett úgy, ahogy viselkedett. Szándéktalanul: mint leesik az elengedett kő; de: legbenső lényegéből következően is; s az a legbenső lényeg az esetek nagy részében erősen közepes volt. (Természetesen nem a változhatatlan vértanúkról beszélek, nem is a bebörtönzöttek tízezreiről.) Amiért — mármint hogy: é középszerűségért — szívünk mélyén, még attól is függetlenül, egyáltalán éltünk-e már akkor, valamennyien felelősnek érezzük magunkat; ez a „felelősségérzet”, amellyel me-

gint csak nem tudunk mit kezdeni, fejeződik ki aztán a főntemlített, általános és állandó ingerültségben.

Csak ne lett volna oly rettenetesen éles a különbség a féléve-sincs-még, egy-éve-sincs-még napokhoz képest; akkor könnyebb lett volna azt a fordulatot kibírni. Nem a kádári reakció volt a szörnyű (az új urak csak szerepüket játszották, ahogy meg volt írva a színdarabban, lehetne mondani tökéletesen), hanem az a tény, hogy az ország, ha nem is *azonnal* — meglehetősen sokáig tartott még az ellenállás, s a forradalomnak az a második szakasza semmivel sem kevésbé volt fenséges vagy jelentős, mint az első —, de mégis *kisvártatva* aztán a kádári reakciót elfogadta, és idővel csaknem maradéktalanul azonosult vele. Nem a megalkuvás volt a szörnyű — bizonyos körülmények között csak a megalkuvás marad —, hanem a megalkuvás bensővé tétele; ez volt az a túlságosan nagy különbség az egy-éve-sincs-még, két-éve-sincs még napok egyedülálló szabadságához képest, ez az a zuhanás, amelynek következményeit talán sohasem fogjuk kiheverni.

Mivel nemhogy közmegegyezés nincs azt illetőleg, de még csak komolyan vehető vizsgálódás sem folyt arra vonatkozólag, mi történt velünk ontológiai értelemben 1956-ban és 1956 után, ennek tudomása nélkül viszont nemcsak ma nem tudjuk, hanem a későbbiekben sem fogjuk tudni, mihez kezdjünk önmagunkkal, s csak tovább sodródunk az esetlegességeknek azon a (rossz vagy tragikus) pályáján, amelyre már jó néhány évszázada rákerültünk; mivel, továbbá, másfelől, történelmi ismeretekkel én nem rendelkezem, bizonyos összképem azonban van a dologról, a bizonyítás megkísérlése nélkül, pusztán *hozzászólásként* apró másolatot készíték erről a bennem élő képről: a légi képről — akvarellt.

A magyar forradalom kirobbanásának közvetlen kiváltó okait mindenki ismeri vagy ismerni véli; de éppen a közvetlen kiváltó okoknak ez az ismerete nagyjából el is takarja előlünk a valódi eseményeket.

Hát persze, persze, a szovjet megszállás, a „Rákosi-Gerő klikk” politikája, a lengyelországi események és így tovább, ezek adták a feszültséget, ezektől gyorsultak föl azok a történések, amelyeket belőlünk magunkból elindított bizonyos romantikus várakozás talán már gyerekkorunkban, ilyen vagy olyan hit, egzisztencializmus — megadták nekik a pördületet; ezek azonban véletlenszerű, esetleges okok, *akcidentáliák*; mihelyt fölragódtunk a magasba, mihelyt a röppályára rákerültünk, másféle törvényszerűségek kezdtek érvényesülni, a kiváltó okoktól (hiszen röpültünk) nagymértékben függetlenül.

A nagy tüntetés dionüszoszi ünnepe, a fegyveres felkelés *potlacs*-játéka, a forradalmi bizottságok és munkástanácsok forradalma, amelyben a *már* és *még* létező nép ezer esztendő óta először vette birtokába a földet, amelyen él — mindez nem csupán egy

egyszeri történelmi akadály összecsomósodásával való szembefordulás volt. Az a nem evilági fény, amely azokban a hetekben az egész tájon eláradt, a lét szakadékanak fénye volt. Azé a szakadéké, amelyben *mindig is* élünk, amelyben *úgyis* élünk, amelyet azonban a létfeledés eltakar előlünk — mindenki elől.

A lét szakadéka nem egyszerűen a lét, hanem lét és semmi bensőséges egysége; az a semmi máshoz nem hasonlítható tapasztalat, amelyről előbb-utóbb minden nagy történelmi vallás beszélni kezdett: a misztérium maga.

Tudatosan beszélek történelmi vallásokról. Úgy tetszik, maga a kérdés a történelmiségben vetődik fel: a probléma mint megoldandó és megoldhatatlan gubanc. A történelmi ember semmivel se jobb, mint a történelem előtti vagy történelmen kívüli — mondjuk: törzsi — ember (inkább kicsit rosszabb talán, *léttelenebb*, mindenesetre); úgy látszik azonban, a Földön minden folyamat a történelmi ember felé nyomul előre, csakhogy benne aztán a Kérdés megoldhatatlannak bizonyuljon. Mintha csak, *per definitionem*, a történelem maga volna a megoldhatatlanság; a történelemre a történelmen belül nincsen válasz.

Az individuum természetesen mindig szembefordulhat a történelemmel, ezzel a tautologikus folyamattal, amelyet igazi vagy magukat annak vélő hasznélvezői nem győznek dicsőíteni — a művészet, a filozófia, a személyes hit ennek a szembefordulásnak a különböző módjai.

(De persze nem úgy, hogy „nem egyebek, mint”; épp mint a kilépés tereinek, messzemenő autonómiájuk van. Önmagukon belül valamennyi többbit bizonyos értelemben megsemmisítik. A festőnek, amikor fest, a festmény végtelenül fontosabb, mint Isten vagy a Világszabadság — illetve hát, a festmény *önmagába szünteti őket*; s fordítva is, a kivégzésére induló poétát a poézis cseppet sem érdekelheti stb.)

Ritka eset azonban, hogy egy egész nép lépjen ki, egyszerre, együtt, a „világtörténelem” mindinkább elszemélytelenítő folyamatából.

A magyarságnak a régi zsidókkal való, manapság többször is kicsúfolt, általában persze inkább csak metaforikusan értett analógiája ezen a ponton mélyértelműnek bizonyulhat. A kiválasztottság nem mások rovására létezik; a történelem — egyébként senki által nem önként — szívesen vállalt, mindig csak kényszerűen megkapott — rabságából „választja ki” a népet, mondhatni véletlenszerűen; sejtelmünk sincs, miért erre vagy arra fordul az a megjelölő ujj. Ennek a „kiválasztásnak” a struktúrája műalkotásszerű; a bibliai történetet is, a magyar forradalmat is tanácsos volna egyszer műalkotásként szemügyre venni. Ez persze ismét csak metafora. Nem mondom én, hogy ezek „műalkotások” (a történelemnek, egyáltalán a történéseknek műalkotásként való fel fogása nemcsak embertelen, de ostobaság is), hanem csak azt,

hogy a nagyhatalmi, diplomáciai, gazdasági stb. folyamatokkal szemben autonómak; annyit megérthetünk a dologból, hogy velük kapcsolatban a „mi értelme volt az egésznek” kérdést okvetlenül feltenni nem kell; és hogy az ilyesminek normális folytatása tulajdonképp nem is lehet. — Nem is kell, hogy legyen.

Am *ilyen szemmel* lehet olvasni mindazt, ami történt, vagy ami csak elhangzott is, például a „sem kommunizmust, sem kapitalizmust nem akarunk” (a munkástanácsok megalakulásában és működésében valósággá is váló) jelszavát, amelynek e sorok szerzője például változatlanul híve; itt nem helyénvaló az „és mit csináltak volna akkor, ha mégis kimennek az oroszok” kérdés, az „ugyan ki látott már munkásönigazgatással jól működő üzemet” cáfolat; az a „sem ez, sem az” nem gazdasági vagy társadalmi program volt, hanem ontológiai igényű — és érvényű — kijelentés.

Az oroszok nem mentek ki — annyit azért visszatekintve látni lehetne, hogy az egész történet erre épült; a villámfény nem hasznosítható a közvilágításban; más látszik a tájból annál a lobbanásnál, mintha a gonosz tündér állandóvá tudná tenni fényét. A buddhista pszichológia három helytelen lelkiállapotot ismer: a vágyét, a gyűlöletét és a közönyét. De hisz ezeken kívül nincs más, mondja az észelvéen tájékozódni kívánó. A buddhista pszichológus azonban nem magyarázza el a viccet, hogyan kívánja épp ezzel a hiánnyal kinyitni a hallgató szemét.

Ezért nem tudunk *visszaemlékezni* sem a magyar forradalomra. A lét szakadéka nem olyasmi, amire emlékezni lehetne. Csak újból beleállni, azt lehetne, ha újból felénk fordulna az az ujj — ha úgy adódnék a helyzet; ami cseppet sem látszik valószínűnek. Az, ami egykor mindannyiunk közös ügye volt, ma művészetként, hitként, filozofikumként élhet csak, kiben-kiben, külön-külön.

Attól tartok, ez így történt volna akkor is, ha győz a forradalom. A lét szakadékát intézményesíteni nem lehet. — Mondtam már azonban, hogy a „volna” kérdésének felvetése a magyar forradalom lényegének elutasítását rejti magában. Úgy képzelem, a forradalom egésze csupán egy olyan egzisztenciális morfológia segítségével vizsgálható, amely bizonyos — ha tetszik, öntudatlan — szándékosságot tulajdonít *ennek az egésznek*, azt a szándékot, hogy éppilyenségében valamit kifejezzen. Olyan kilépést hajtson végre, amely nem a történelem-előttiségbe vinne vissza.

Emlékezni rá nem lehet, csak benne állni; s még sincsen mindenben minden, úgy, ahogy van. Azok a krónikások, akik — ha másként nem, hát értelmi tudással — tudják, mi történt Magyarországon 1956 októberében, annyit azért megtehetnek, hogy, egyfelől, fölhívják a lakosság figyelmét, nem annyira az azóta eltelt idő hossza, nem a segítséget akkor nem nyújtó Nyugat s nem is a megtorlás volt az, ami a szakadék helyének, helye (az „egészen más”) őrzésének a pusztá sejtelmétől is megfosztotta, mint inkább

kárhozatos szellemi restsége; s hogy, másfelől, tiltakozzanak annak az egykori eseménynek — a történelem sivár szövédéjében bekövetkezett egyszeri szakadásnak — későbbi történésekkel való azonosítása ellen. Az, ami most van, semmiféle értelemben nem „az, amit akartunk”; s ez akkor is így van, ha az, amit akartunk, úgyszem valósulhatott volna meg, semmiképpen.

Azonban nem lehet elkenni a dolgot. Hogy: valami gyönyörű lehetetlenre vállalkozott akkor a magyar nép, na dehát tudjuk, hogy van ez, a történelemben az ilyesmi sohasem jön össze. — A lét szakadéka nem elvont filozófiai eszme, hanem az önazonosság váratlan, revelációszerű fölismerése, mint a villámlás ellátszik Kelettől Nyugatig; a zsidók történelmét konstituáló „Én vagyok”-ra föltűnően hasonlít. Ha egy nép ezt egyszer elnyerte, mondhatnám beletántorodott, szándéktalanul, minden ideologikumtól mentesen, vagyis a lehető legjobb módon, semmije sem lesz akkor többé ugyanaz, mint előtte volt; nem tehet úgy, mintha azt az „Én vagyok”-ot nem hallotta volna. Tehet úgy, persze hogy tehet, hogynem tehetne, csak éppen minden életmegnyilvánulásában és minden tagjában degenerálódik, a legkisebttől a legnagyobbig. Gyávasága és közönye példátlan méreteket ölt, gyermekeket látni sem kíván; elterelik a legnagyobb folyóját, a füle botját sem mozdítja ő.

Hát mit csináljunk? Fordíthatunk-e még ezen a helyzeten? El tudna-e még helyezni valaki egy emlékkövet, mint az égbe érő lajtorja álma után a bibliai Jákob, még csak nem is követ, csupán egy emlékező szót, megrémülve, akárcsak ő: „Mily rettenetes ez a hely; nem egyéb ez, hanem Istennek háza, és az égnek kapuja”? Az igazi elfordulást 1957-ben a szellem emberei hajtották végre, az Írószövetség híres hittagadó nyilatkozatával, bevezetve ezzel az országba az Általános Hazugság szellemét; és ma még mindig ott tartunk, hogy a szót, a magyar szót az igazsághoz kellene visszavezetni.